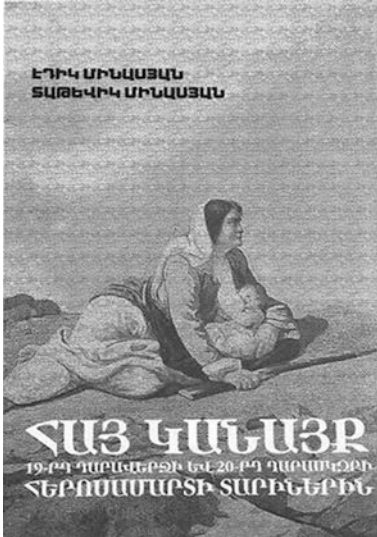

ԷԴԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Հայ կանայք 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի հերոսամարտի տարիներին, Ե., ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 472+12 էջ ներդիր:

Հայ հերոսուհի կանանց կյանքի ու գործունեության վերհանման մի արժեքավոր ձեռքբերում է պրոֆեսոր Էդիկ Գարեգինի Մինասյանի և Տաթևիկ Էդիկի Մինասյանի համահեղինակությամբ լույս ընծայված «Հայ կանայք 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի հերոսամարտի տարիներին» մենագրությունը: Հեղինակները կատարել են շնորհակալ ու մեծ գնահատանքի արժանի գործ: Հետևողական պրպտումների շնորհիվ նրանք կարողացել են հանրագումարի բերել հերոսուհի կանանց կյանքն ու գործունեությունը: Պատմաբանի տաղանդավոր գրիչը, պատմական իրադարձությունների խորքը թափանցելու և ուշագրավ ընդհանրացումներ կատարելու ձիրքը, վիճելի գիտական հիմնախնդիրները նորովի լուսաբանելու ունակությունը հեղինակներին հնարավորություն էին ընձեռել գիտական պատշաճ մակարդակով հանրագումարի բերելու կին հայդուկի նկարագիրն ու հերոսությունը: Մենագրության մեջ պատմաքննական վերլուծության են ենթարկված հերոսուհի կանանց կյանքին զուգորդված բոլոր կարևոր իրադարձություններն ու դեպքերը: Արժեքավոր են հետազոտության տարբեր էջերում հեղինակների դատողությունները հայրենիքի, ընտանիքի, բարոյականության, հայ ժողովրդի ազգային ավանդույթների մասին: Դրանք խիստ ուսանելի են նաև այսօր, երբ օտար կեղծ արժեքներն անարգել խուժում են մեր կյանք՝ խաթարելով դարերով ստեղծված հոգևոր աշխարհը:

Հայոց բազմադարյա պատմության մեջ հայ կինը ազգի համար դժվարին ու ճակատագրական պահերին անմասն չի մնացել գոյապայքարից: Դա վկայում է հայուհու խիզախության, քաջության, հերոսության և դրական այլ հատկանիշների մասին: Հայ կինը, որպես հայ ընտանիքի սրբություն, որպես առաքինի ու ազնիվ անձնավորություն, որպես պաշտամունքի արժանի անզուգական էակ, հայոց պատմության մեջ միշտ էլ իր ուրույն տեղն է ունեցել: Պատմությունը վկայում է, որ շատ կին հերոսներ ենք ունեցել, որոնք հայ մարտիկի հետ կողք կողքի դուրս են եկել թշնամու դեմ, արհավիրքի ժամին

դարձել քաջ զինվոր՝ կյանքի գնով պաշտպանելով սեփական բույնն ու ընտանիքը: Միանգամայն իրավացի էր Գարեգին Նժդեհը, երբ շեշտում էր. «Կնոջ հայրենասիրությունը, որպես աստվածային կրակ, բոց ու ջերմություն, կարթնացնի քնած առյուծն իր ժողովրդի մեջ»: Այս առումով բացառություն չէր նաև XIX դարավերջը, երբ Խ. Աբովյանի, Մ. Նալբանդյանի, Ռաֆֆու, Մ. Մամուրյանի և մյուսների ըմբոստ գրականությունը և հայրենասիրական գաղափարներն իրենց ոգեկոչող ազդեցությունն էին թողել նաև հայուհիների վրա: Ազատ ապրելու կամ պատվով մեռնելու սերմերը երկար դարերի ընդմիջումից հետո ծլարձակեցին նաև այդ շրջանում: Դարերի խորքից եկած ավանդույթի ուժով հայ կնոջ սխրանքներ արձանագրվեցին նաև Ջեյթունի 1895-1896 թթ. հերոսամարտի ժամանակ:

Հայոց ազատամարտում մի քանի հայդուկային խմբերում աչքի ընկան նաև կին հայդուկներ, որոնք իրենց հերոսությամբ չէին զիջում քաջ տղամարդկանց: Եթե անգամ կռվի դաշտում հայ կնոջ մասնակցությունը համեմատաբար սահմանափակ է եղել, ապա թիկունքում նա պաշտպանել ու հսկել է հայդուկի թաքստոցը, համապատասխան ու արժեքավոր տեղեկություններ մատուցել, վիրավոր հայդուկի վերքերը բուժել և գաղտնի նամակներ տեղ հասցրել: Իրականում հայ կնոջ մասնակցությունը մշտապես բարձր է գնահատվել, սակայն հայ տղամարդը վեհանձն էր և երբեք թույլատրելի չէր համարում վտանգել իր օջախի պահպանին: Ստեղծված ավանդույթն ու չգրված, սակայն սրբորեն պահպանվող կանոնները չխախտելու նպատակով հայ կանայք կռիվներին մասնակցում էին ծպտված՝ տղամարդու հագուստով:

Հայ հայդուկային պայքարի հզորագույն դեմքերից է եղել Աննա Մայրիկը՝ Խուլբի շրջանի Ահարոնք գյուղի հեղափոխական ոգին: Նա Սասնո լեռնաշխարհի այն կանանցից էր, որն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում զբաղվեց հանրային ու հեղափոխական գործերով: Աննա Մայրիկը, ազդեցություն ունենալով ամբողջ լեռնաշխարհի բնակչության վրա, դարձավ այնպիսի ղեկավար ուժ, որին հաշվի էին առնում ոչ միայն հայ իշխաններն ու քուրդ աշիրեթապետերը, այլև շրջանի թուրք կառավարիչները: Նա իր զորավոր նկարագրով, համարձակ խոսքով և խելքով գրավել էր բոլորի ուշադրությունը:

Գրիգոր Տեր-Մկրտչյանի հայդուկային խմբում կռվել է Մարիամ Մակարյանը, որը հայտնի էր Մարո անունով:

Մարզվանում հայտնի կին հայդուկ էր Մարինոսը, որը գործել է Շմավունի հետ: Վասպուրականում է գործել Զարուհին՝ Վազգեն Տերոյանի քույրը և Պետոյի նշանածը: Հաճընում ակտիվ գործունեություն է ծավալել Մուրադի՝ Համբարձում Պոյաջյանի քույրը՝ Հայկանուշը: Գևորգ Զաուշի խմբում կռվել է

Խարս գյուղից Զարուհին (Զըրե): Կին հայդուկներից էր նաև Ավառոնից գյուղից Խանիկը:

Հայդուկային պայքարի ակնառու դեմքերից է եղել Ագապին, որը քաջ հայդուկ Տուրբախի կինն էր: Կին հայդուկներից էր անզուգական Սոսեն՝ Սոսե Մայրիկը (Աղբյուր Սերոբի կինը՝ Սոսե 1868/9–1953): Նա իր կերպարով և սերունդներին կտակած պատգամներով մեր ազգային ինքնության և հպարտության աղբյուր դարձավ: Ապրած կյանքով և նվիրվածությամբ Սոսեն արդեն լիովին պատրաստ էր ֆիդայական կյանքին, երբ 1895 թ. Սերոբը վերադարձավ պանդխտությունից և պայքարի դրոշը պարզեց ողջ շրջակա տարածքներում: Սերոբի խմբում որպես շարքային մարտիկ ընդգրկվեց նաև Սոսեն՝ պատրաստ կրելու բոլոր դժվարությունները, ինչպես յուրաքանչյուր հայդուկ: Հայդուկային խմբում կնոջ առկայությունը բացառող չգրված, սակայն սրբորեն պահպանվող կարգը շրջանցվեց նաև այն պատճառով, որ Սերոբին ու նրա ընտանիքին անընդհատ հետապնդում էին թուրքերը. այլ ելք չկար, ուստի հայդուկապետը ստիպված էր Սոսեին իր հետ տեղափոխել Սասունի լեռները: Ամուսնու, հրամանատարի և անվեհեր հայդուկապետի կողքին ազատասեր հայուհին կարողացավ դիմակայել բոլոր դժվարություններին և փառքի արժանի էջեր գրել հայ ֆիդայական շարժման պատմության հուշամատյանում:

Հերոսաբար է կռվել Շենիկի գյուղապետ Գրգոյի հարսը՝ Շաքեն: Աչքի ընկնող կին հերոսուհիներից է եղել Մոկունք գյուղից Եսթերը, որը քարոզում էր ոտքի կանգնել թուրքի ու քրդի դեմ և խոսքից գործի անցնել:

Անվեհեր հայդուկ էր Յրոնք գյուղից Շուշանիկը (Յրոնքի Շուշան), որը կռվել է Քեռի Բարսեղի խմբում: Բիթլիսի հարուստ ընտանիքի զավակ էր Շողերը, սակայն նրա առաքելությունն ազգի ու հայրենիքի ազատագրության սուրբ գործն էր:

Գևորգ Չավուշի զինակիցներից է եղել կին հայդուկ Եղսոն: Հայտնի են եղել նաև Սաթենիկ Մատինյանը (Ծաղիկ), Սաթո Օհանջանյանը, Սատան Սիմեյանը, Աղավնի Վարպետյանը, Սրբոն, Սևոն, Իսմոն, Մարթան, Ռպեն և շատ ու շատ հայտնի ու ոչ այնքան ճանաչում ունեցող անուններ, որոնց գործունեության մասին, ցավոք, մինչ այժմ չկար մեկ ամբողջական՝ ընդհանրացնող աշխատություն:

Այս խոնարհ հերոսուհիները, որոնք թե՛ մարտի դաշտում, թե՛ թիկունքում պայքարել են մեր ժողովրդի ազատագրության և հոգևոր ու մտավոր զարգացման համար, հաճախ շեղվել են հայ հասարակության մեջ ընդունված նորմերից ու խոր արմատներ ձգած սովորույթներից, գատվել հայ կնոջ ավանդական և նահապետական կոչումից, սակայն դա արել են ի շահ հայ-

րենիքի ու սեփական ժողովրդի, նրա լուսավոր ապագայի՝ եթե ոչ հստակ գիտակցությամբ, ապա հավատով, որ այդ ապագան մերն է լինելու:

Աշխատությունը մեծանուն պատմաբան Էդիկ Մինասյանի՝ հայ ժողովրդի հերոսական անցյալի, ազատագրության համար մղվող դարավոր պայքարի նկատմամբ ունեցած մեծ գնահատանքի ու սիրո վկայագիրն է, որն էլ ուժ է հաղորդել հեղինակին տարիներ շարունակ պրպտել արխիվային ֆոնդերը, հայտնաբերել անհայտ վկայություններ հերոսուհի կանանց մասին: Նրանց հայրենասիրությունն ու հանդուգն խիզախությունը, ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ առլեցուն պատասխանատվությունը ճշմարիտ չափանիշներ են նաև մեր օրերում:

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Կ.Ա.

Պատմական գիտությունների թեկնածու